

O seoskom metabolizmu i ekonomici nestajanja*

“[...] položaj seljaka u Jugoslaviji bio je tako nesiguran i nestabilan, da su nesigurnost, nestabilnost i opasnost toga položaja, u kome se seljaštvo nalazilo, činili nestabilnom i nesigurnom ne samo državnu gospodarsku politiku, nego i državu samu” (Mirković 1952: 7).

Roman *Tijesna zemlja* Mate Balote donosi dojmljivu sliku seoskog života na malenom, oskudnom komadu istarske zemlje. Kroz dvadesetak opsežnih poglavlja pratimo neprestanu izmjenu godišnjih doba te neumoljiv životni ciklus rađanja, odrastanja, starenja i umiranja, gotovo kao u svojevrsnoj *Familiensagi* u kojoj su životni i prirodni ciklusi neraskidivo povezani, pa čak i interpretativno neodvojivi. Radnja romana smještena je u istarsko selo Rakalj krajem devetnaestog stoljeća, za Austro-Ugarske Monarhije, dakle u konkretan sociopolitički kontekst, iako se, u smislu šire ekokritičke niše, roman može promatrati kao studija odnosa između društva, književnosti i fizičkog okoliša. Takva perspektiva odbacuje puko promatranje prirode kao pasivne kulise te inzistira na njezinoj doslovnosti. U Balotin romanu okoliš stoga nije samo pejzaž, već aktivan sudionik koji diktira ritam postojanja svih likova. Sanja Franković (2018) ističe da Balotin roman nije tek ekonomsko-socijalna ili etnografska studija istarskog sela, kako su tvrdili pojedini raniji kritičari, nego prije svega umjetnički oblikovano književno djelo. Autorica nastoji pokazati da su gospodarski problemi, osobito raspadanje tradicionalne agrarne zajednice, prijelaz s naturalne na novčanu privredu, osiromašenje seljaštva i stalno društveno raslojavanje, među inima, oblikovani složenim pripovjednim postupcima koji romanu daju estetsku vrijednost. U uvodnom dijelu autorica daje pregled recepcije romana, podsjećajući pritom na kritičare poput Josipa Bratulića (1998), Marina Franičevića (1998) i Josipa Miličevića (1998), koji su *Tijesnu zemlju* promatrali ponajviše kao dokument, kao kroniku ili ekonomsku studiju istarskog sela. Suprotstavlja im pak interpretaciju Ljubice Ivezić (1998), koja je već ranije pokazala da je riječ o umjetnički vrijednom romanu, zaključujući pritom

* Istraživanje je potpomognuto fondom NextGenerationEU.

da Balotino znanstveno poznavanje ekonomskih i društvenih procesa nije nipošto u suprotnosti s književnošću, nego upravo omogućuje uvjerljivo oblikovanje likova i njihove svakodnevice, najčešće širokom lepezom pripovjednih tehnika, jer Balota koristi psihonaraciju, pripovijedani monolog i unutarnji monolog kako bi prikazao svijest svojih likova. Misli odraslih članova obitelji otkrivaju njihove egzistencijalne dvojbe, odnos prema zemlji, radu i bogatstvu. Time Balota ne suprotstavlja samo karaktere nego i moguće modele gospodarskog razvoja te različite moralne vrijednosti. Dječja percepcija rada, smrti, siromaštva i magijskih vjervovanja, kako ističe autorica, doprinosi poetskoj dimenziji romana te pokazuje da Balota ne dokumentira stvarnost hladnim opisom, nego je oblikuje kroz iskustvo svojih likova.

Ekokritička teorija često se bavila proučavanjem konkretnih slučajeva degradacije tla povezanih, primjerice, s (post)kolonijalnim odnosima moći, preoblikujući svoje fragmentarne uvide kako bi oblikovala svojevrsnu “zemaljsku” (*soil*) dimenziju antikolonijalnog environmentalizma. Međutim, mnogi teoretičari vratili su se Marxovoj teoriji metaboličkog raskola (*Kapital*, I, 1867) kako bi razjasnili specifične oblike erozije tla u kapitalizmu (Foster i Magdoff 2000; Saito 2017). Zemlja, odnosno tlo nije samo pasivna ili ahistorijska kulisa ljudskog djelovanja, već dinamičan povijesni entitet koji se kontinuirano formira i reformira isprepletenim aktivnostima ljudskog rada, političkih ekonomija i (neljudskih) ekoloških sila. Pod režimom kolonijalnog carstva tlo je pak bilo podvrgnuto nasilnim transformacijama, kao što je to bio slučaj i u ranim fazama (novčarskog) kapitalizma. Oslanjajući se na spoznaje kemičara Justusa von Liebiga, Marx je, primjerice, analizirao problem drastičnog pada kvalitete tla u viktorijskoj Engleskoj. Ozbiljnost poljoprivredne krize u devetnaestom stoljeću potaknula je prilično šokantne mjere, od izrabljivanja najamnih radnika koji su radili u rudnicima u Južnoj Americi pa do prisiljavanja siromašnih da melju kosti vojnika palih na Waterloo kako bi se proizvelo umjetno gnojivo. Marx takve pojave nije smatrao samo još jednim klasičnim primjerom ljudske pohlepe ili nepoštovanja prirode. Kako ističe Kohei Saito, Marx je iscrpljivanje tla shvaćao kao specifično *moderan* kapitalistički fenomen (Saito 2017: 169). Procesima ubrzane industrijalizacije i rasta gradova kapitalistički je sustav stvorio dubok jaz između urbanih i ruralnih sredina, čime je narušena prirodna metabolička ravnoteža između čovjeka i zemlje.

Selo je odjednom dobilo “ulogu” isključivog proizvođača hrane za gradsko stanovništvo, mahom radničko, ali se organski otpad koji je nastajao u gradovima nije vraćao na poljoprivredna zemljišta kako bi ih obnovio. Konačni rezultat bio je dvostruki ekološki promašaj; dok su se gradski vodotoci gušili u ljudskim fekalijama i otpadu, ruralnim je tlima istodobno nedostajalo nutrijenata, hranjivih tvari. No Saitova analiza tu se ne zaustavlja. U njezinu je središtu Marxovo razumijevanje poljoprivrede, agrarne politike te odnosâ između čovječanstva i prirode u kontekstu ekspanzije kapitala. Saito stoga i argumentira kako se Marxova kritika

kapitalizma ne može razumjeti bez njezina ekološkog aspekta, koji posebno dolazi do izražaja u analizi prelaska iz prekapitalističkog agrarnog u kapitalistički sistem proizvodnje, pri čemu je kapitalizam sistem čija inherentna dinamika – ili neograničena težnja kapitala za oplodnjem – neminovno erodira i uništava vlastite materijalne uvjete, a time i prirodne granice na kojima počiva ljudski opstanak. Saito pritom ističe da je ključni ekološki motiv prisutan već u Marxovim ranim radovima, konkretno u rukopisima iz 1844. u kojima analizira odnos ljudi i prirode kroz prizmu teorije otuđenja, no postavlja ga u kontekst radikalnog rastakanja prvobitnog jedinstva između čovječanstva i prirode. Naime, kapitalistički način proizvodnje, prisvajanja zemlje, fundamentalno mijenja odnos između ljudi i zemlje pretvarajući ga u odnos suprotstavljanja i eksploatacije.

U agrarnim zajednicama poljoprivredna proizvodnja odvijala se na način koji je omogućavao znatno veću održivost, ponajprije zato što su se poljoprivredni proizvodi pretežno konzumirali *unutar same zajednice*, zahvaljujući čemu se prirodno bogatstvo moglo vraćati tlu, zemlji, i obnavljati ga. Tranzicija prema kapitalizmu uništava tu lokalnu ravnotežu, odnosno razvoj industrije i kapitalističke organizacije poljoprivredne proizvodnje dovodi do koncentracije stanovništva u velikim urbanim centrima. Kapitalistička proizvodnja okuplja stanovništvo na jednom mjestu, zbog čega urbano stanovništvo počinje dominirati nad ruralnim. Riječ je o sociohistorijskom procesu koji odvaja urbanu i industrijsku populaciju od *same zemlje*, čime je direktno promijenjen dotadašnji način na koji je društvo u neposrednom sugovoru sa svojim prirodnim okolišem. Umjesto da uzme u obzir tradicionalni, održiviji odnos između ljudi i zemlje, kapital sve podređuje logici apstraktnog rada, stvaranja vrijednosti za profit. Da bi se razumjela dubina promjene u agrarnoj ekonomiji, Saito ističe važnost koncepta metabolizma (*Stoffwechsel*), koji predstavlja proces organske razmjene starijih i novijih materija rekombinacijom, asimilacijom i izlučivanjem, što je univerzalni preduvjet za opstanak organskog života. Ljudi moraju raditi i proizvoditi, pri čemu neprestano uzimaju sirovine iz prirode, prerađuju ih te vraćaju otpadni materijal natrag u prirodu. Takav je radni proces, čini se, transhistorijska i materijalna aktivnost, odnosno prirodna sila. Iako je takav metabolizam vječna nužnost za postojanje, konkretan oblik rada poprima različite ekonomske forme u različitim fazama društvenog razvoja, što drastično mijenja i sam sadržaj metaboličkih procesa. U kapitalizmu se konkretni rad preobražava u dominantno apstraktni rad, koji funkcionira kao specifična društvena forma rada u kojoj samo roba diktira odnose.

Apstraktni rad, kao ekonomska i društvena kategorija, nema nikakvih prirodnih i materijalnih svojstava, a njegova dominacija u kapitalizmu otežava adekvatnu alokaciju ukupnog rada u društvu te istodobno uništava različite dimenzije univerzalnog metabolizma prirode, što je pogubnije nego ikada dosad. Budući da se sistem fokusira isključivo na *oplodnju* vrijednosti kapitala i apstraktnog rada, materijalne dimenzije radnog procesa padaju u drugi plan, što izravno vodi do erozije ili uništavanja ljudskog života i radno-životne sredine. Konstantne promjene u

uzgajanju usjeva primarno su uvjetovane fluktuacijama tržišnih cijena i cjelokupnim duhom kapitalističkog načina proizvodnje – kao u nekom tipu metaboličkog rascjepa – koji je isključivo usmjeren na ostvarivanje trenutnog i neposrednog profita, što je u radikalnoj suprotnosti sa svim principima racionalne agrarne politike i poljoprivrede. Takav je način mišljenja uvjetovao – i još ga uvijek, nažalost, provocira – rascjep u međuovisnom odnosu između društvenog i prirodnog metabolizma, a koji je propisan prirodnim zakonima tla. Zemljište gubi hranjive tvari jer se one u obliku hrane masovno prenose u gradove, a njezini ostaci ne vraćaju se tlu kao gnojivo za njegovo obnavljanje. Povijesno gledano, taj proces pustošenja nije bio ograničen samo na Europu. Analizirajući različite izvore, Saito primjećuje da u Sjevernoj Americi to nipošto nije odraz stanja primitivne poljoprivrede, već posljedica pritiska kapitalističkih proizvodnih odnosa, koji onemogućuju racionalnu agrarnu praksu tako što prisiljavaju farmere da napuste iscrpljene posjede te migriraju na zapad u potrazi za novom zemljom. Kad se, zbog pljačkaške eksploatacije, domaća zemljišta nađu u krizi, kapitalizam mora pronaći način za nastavak akumulacije. Rješenja koja nalaze kapitalističke klase često vode u ekološki imperijalizam. Ako se uništavanje odvija po inerciji i slijepo prepušta tržišnoj stihiji, ono naposljetku neminovno uzrokuje kolaps. Marxova socijalistička vizija, kako je interpretira Saito, uključuje projekt kojemu je cilj rehabilitacija društvenog i prirodnog metabolizma koji se pod kapitalizmom izobličio. Takav projekt podrazumijeva učinkovitu i humaniju agrarnu politiku koja bi nalagala da odnos prema zemlji mora biti takav da eksploatacija svih resursa i obrada zemlje ne smiju služiti kratkoročnom ostvarenju profita, nego preživljavanju i prosperitetu budućih generacija. Postizanje takve održivosti, usklađene s klimom i biljnim pokrivačem, spada među najvažnije društvene zadatke i obveze postkapitalističkog i slobodnijeg društva. Dakle, agrarna ekonomija u kapitalizmu sistemski je neodrživa i počiva na neprekidnom premještanju ekološkog tereta zbog nemogućnosti sistema da se svjesno bavi prirodnim ograničenjima. Naime, jedina moguća vizija održive agrarno-ekološke budućnosti leži u socijalizaciji proizvodnih resursa, u racionalnoj implementaciji te u brizi o razmjeni tvari sa zemljom u korist dugovječnosti ljudskog roda i ekosistema koji mu osigurava život.

Svojim romanesknim ostvarenjem *Balota* je nastojao dati glas *malim* ljudima, *malom* čovjeku. Riječ je o pojedincima koji nisu ostavili trag u službenim povijesnim analizama, no koji su svojim djelovanjem, bilo aktivno ili pasivno, uvelike sudjelovali u stvaranju povijesti. Ti mali ljudi pokušavaju pronaći svoj mir i komadić sreće u vrtlogu društvenih previranja, a roman pritom nije tek proz(aič)na ilustracija piščevih znanstvenih ideja, već gust tekst – doduše, pisan pod hermeneutičkom rešetkom “Mije Mirkovića ekonomista i znanstvenika” – koji i propituje i etablira pripovjedne tehnike u prikazivanju gospodarskih problema. U tom je smislu koncept zemlje itekako simboličan, jer nadrašta agrarnu semantiku te se otvara prema pitanjima regije, naroda i nacije, a možda čak i šire. Kroz povijest koncept tla služio je kao oruđe za stvaranje ili oblikovanje kolektivnih

identiteta. S dolaskom modernosti i buđenjem nacionalizma u osamnaestom stoljeću kulturni prostor ispunjavaju novi mitovi i metafore koje nacionalnu pripadnost često usko povezuju sa zemljom. Najmračniji primjer tog narativa svakako je nacistička ideologija krvi i tla (*Blut und Boden*), prema kojoj njemački teritorij nije predstavljao samo puki geografski prostor na kojem njemački narod živi, nego je bio izvor iz kojeg je proizlazila njegova inherentna superiornost nad ostalim narodima. Filozofsku podlogu takvih stajališta valja tražiti u radovima Martina Heideggera iz 1930-ih, u kojima je idealizirao ruralni život kroz ideju *Bodenständigkeit*, odnosno duboke ukorijenjenosti nekog naroda u njegovu “rodnu grudu”. Ako pak tražimo začetnika ideje o organskoj povezanosti naroda i tla, to je nedvojbeno Johann Gottfried Herder. On je krajem osamnaestog stoljeća razvio romantičarsku viziju nacionalnog identiteta koristeći se snažnom botaničkom metaforom, dok je svijet promatrao kao golem vrt u kojem se narodi razvijaju, cvjetaju i donose plodove, baš poput različitih biljnih vrsta. U njegovoj viziji autohtono tlo nužan je preduvjet opstanka i oblikovanja takve “biljke”, jer kao što pravi cvijet može istinski bujati i ostvarivati potencijal samo u svojem prirodnom staništu, tako i narod može napredovati isključivo na vlastitoj zemlji. Ako se takav entitet presadi u strano, tuđe okruženje, uvenut će žudeći za izvornim tlom iz kojeg je potekao (Herder 2004: 32–35, 130–135).

Svakodnevnica Balotinih likova svodi se na golo preživljavanje, na brigu o usjevima i stoci, na obiteljske odnose, na njegovanje starih običaja te na suočavanje sa životom i smrću. U tom kontekstu motivi zemlje, vinove loze i maslina poprimaju *globalnu* funkciju, pa ne funkcioniraju samo kao simboli preživljavanja, već i kao oznake kontinuiteta naraštaja; kao što Mirković (Balota) ističe u nizu svojih studija (*Održavanje seljačkog posjeda*, 1937; *Agrarna politika*, 1940, *Ekonomika agrara FNRJ*, 1950), *Seljaci u kapitalizmu*, 1952), pojedinac odrastao u tradiciji u pravilu poistovjećuje svoju *individuaciju* s radom na toj škrti, ali jedinoj sigurnoj imovini. U studiji *Održavanje seljačkog posjeda* detaljno secira razloge ekonomske nerazvijenosti ili propadanja seoskih gospodarstava te predlaže konkretna rješenja kako bi seljaci uspjeli opstati na svojoj zemlji. Naglasak stavlja na očuvanje agrarnih mikro zajednica, malih seoskih imanja, odnosno na aktivnu borbu protiv njihova usitnjavanja i financijskog sloma. Istodobno zagovara uvođenje modernih metoda, učinkovitije upravljanje poljoprivrednom proizvodnjom i provođenje gospodarskih politika koje bi izravno štitile seosko stanovništvo i pomagale mu. Uzme li se u obzir šira ekonomska slika, njegove studije, uz pitanje očuvanja posjeda, otvaraju šira agrarno-gospodarska pitanja i prate evoluciju ekonomske teorije tog vremena. Načela njegove agrarne politike temelje se, među ostalim, na sklapanju carinskog saveza s pojedinim industrijaliziranim zapadnim zemljama i susjednim agrarnim državama-ekonomijama te na ubrzanoj industrijalizaciji zemlje, koja je nužan preduvjet za poboljšanje stanja u poljoprivredi. Nadalje, isticao je potrebu za stvaranjem ekonomski svrhovitije strukture gospodarstva, što, uključuje bolje organiziranje eksploatacijskih jedinica i planiranje. Uz te ma-

kroekonomske mjere Mirković je posebno isticao važnost agrara u svojoj Istri, nalazeći u spoju bogatih prirodnih resursa i potencijala stvorenih ljudskim radom temelj za dugoročni razvoj regije. Njegovo shvaćanje seljaštva nije bilo apstraktno, nego je uvažavalo lokalne specifičnosti, odnosno svojevrсни globalni *etos zemlje*, i tražilo konkretna, planska rješenja za opstanak i napredak poljoprivrednika.

U literaturi već odavno cirkulira teorijska hipoteza da je Karl Polanyi pret-hodnik modernog koncepta održivog razvoja, a proizlazi iz argumenta uspostavlja-nja izravne veze između njegove koncepcije *fiktivne robe*, posebno rada, zemlje i novca, i temeljnih stupova moderne održivosti – ljudi, planeta i prosperiteta. Ta se *fiktivna komodifikacija* odnosi na tretman određenih stvari koje postoje potpuno neovisno o tržištima kao da su tržišna roba. U Polanyijevu djelu roba je strogo definirana kao sve ono što se proizvodi radi tržišne razmjene, što podvrgavanje rada, zemlje i novca mehanizmima ponude i potražnje čini dubokim povijesnim odstupanjem (Polanyi 1944: 130–151). Unutar tog okvira koncept *zemlje* izravno je povezan s *planetom*. Naime, analizirajući zemlju ne samo kao trgovinsku imo-vinu nego i kao temelj opstanka okoliša, autor upozorava na opasnosti koje proizlaze iz podvrgavanja prirode hirovima samoregulirajućeg tržišta. No da bismo razumjeli opasnosti tretiranja zemlje kao robe, prvo moramo razumjeti zašto je Polanyi zemlju klasificirao kao *fiktivnu* robu. Rad, zemlja, novac, sve se to smatra fiktivnom robom ponajprije zato što izvorno nije proizvedeno za prodaju na otvo-renom tržištu. U samoregulirajućim tržišnim gospodarstvima ti su faktori pro-izvodnje podložni tržišnim mehanizmima unatoč tomu što nisu proizvedeni za prodaju. Kao što je Polanyi primijetio, rad nije ništa drugo do ljudska aktivnost povezana sa samim životom, zemlja je samo drugo ime za prirodu, a novac je tek sredstvo razmjene koje se pojavljuje kroz bankarstvo ili državne financije (Polanyi 1944: 70–73). Kako sugerira Nancy Fraser, fiktivna komodifikacija postaje nužan uvjet proizvodnje u tržišnim društvima i ostaje ključna za njihovu ekonomsku organizaciju, čak i dok generira ogromne unutarnje proturječnosti (Fraser 2014: 548–549).

Autorica ističe da apsolutna komodifikacija, odnosno pretvaranje u robu, svih fiktivnih roba nužno uzrokuje probleme, odnosno dovodi do tri vrste krize. Prva je ekološka kriza, jer priroda nije stvorena kao roba kojom se može neogra-ničeno trgovati. Kad se tako tretira, kao resurs za izvlačenje profita, dolazi do uništavanja okoliša, pri čemu kapitalistički sustav konstantno iscrpljuje prirodu i onemogućuje joj da se sama obnovi. Druga kriza, kriza socijalne reprodukcije, proizlazi iz činjenice da ljudska bića nisu namijenjena za prodaju, a tretirati ljude isključivo kao radnu snagu na tobože slobodnom tržištu znači ignorirati činjenicu da oni trebaju odmor, obitelj i idealnu zajednicu. Pretjerana komodifikacija rada dovodi do iscrpljenosti i uništavanja obiteljskih strukture do krize skrbi (*care crisis*), jer tržište troši ljudske kapacitete, a ne ostavlja im vremena ni resursa za brigu o sebi i drugima (što, tradicionalno, najčešće nepravедno pada na teret žena-ma). Financijska kriza podrazumijeva redefiniciju novca, koji je izvorno zamišljen

kao sredstvo razmjene, a ne kao proizvod. Kad novac postane roba kojom se špekulira radi stvaranja novog novca, financijalizacijski je krug zatvoren, pa sustav postaje izrazito nestabilan. Fraser objašnjava da tretiranje novca kao fiktivne robe dovodi do krajnje destruktivnih financijskih mjehura i globalnih ekonomskih kolapsa (2014: 554–558). Naime, društvo ne može u cijelosti biti pretvoreno u robu. Ako slobodno tržište, *in extremis*, pretvori sve, i prirodu i ljude i novac, u fiktivnu robu, uništiti će temelje koji društvu (i samom gospodarstvu) omogućuju preživljavanje. Rješenje ne leži u pukoj regulaciji tržišta, nego u emancipacijskim pokretima koji će zaštititi ljude i prirodu od tržišne destrukcije i pritom dovesti u pitanje tradicionalne društvene hijerarhije. Kad društvo daje prioritet samoregulirajućem tržišnom sustavu, inherentno preokreće prirodni redosljed prioriteta: tržište stavlja *iznad čovjeka i prirode*. U takvom sustavu priroda se prisilno iznova imenuje, resignificira te potom stavlja na prodaju pod imenom “zemlja” (Polanyi 1944: 136). Čini se da klasična ekonomska imaginacija potpuno slobodnog tržišta nije samo nerealna, već je praktički neostvariva, možda upravo zato što nalaže tretiranje zemlje, koja je u stvarnosti priroda, kao da je roba (Immerwarh 2009: 445–466). Fikcija robe, poput svake fikcije, djeluje upravo na opasnom zanemaranju stvarnosti; prepuštanje sudbine tla ili ljudi okrutnim mehanizmima tržišta ravno je njihovoj uništenju, kao što je izolacija zemljišta radi stvaranja namjenskog tržišta možda najčudniji od svih pothvata naših predaka (Polanyi 1944: 137, 185–187).

Tradicionalno, zemlja i rad nikad nisu bili odvojeni. O tome svjedoče i Mirkovićevi agrarno-ekonomski tekstovi u kojima se rad promatra kao dio života, a zemlja kao temeljni, organski dio prirodnog metabolizma. Prije uspona tržišta – kao dominantnog načela uređenja društva – prevladavajuće sile “upravljanja” bile su politika, religija, društvene norme i sl. Tijekom tih razdoblja zemlja se nije smatrala robom koja se kupuje, prodaje i iskorištava za maksimalni financijski prinos. Naprotiv, zemlja ili tlo bili su duboko ugrađeni u društvene odnose i strukture zajednice. S vremenom novac je postao predmet razmjene, jer se sva proizvodnja nasilno usmjeravala *prema razmjeni*, označivši prekretnicu u razvoju kapitalizma. Takvi procesi nisu bili organski, nego su bili izravan rezultat aktivne državne intervencije, usmjerene na stvaranje tržišta za te fiktivne robe. Ni pojava strojne proizvodnje nije prouzročila ništa manje transformacije od spomenute preobrazbe agrarno-prirodne i ljudske supstance društva u trgovačku robu. “Tjesnoća” fiktivne robe kao što je zemlja u Balotinu romanu dobiva svoju pravu, valjanu, holističku dimenziju, kao što je to slučaj i danas, kad se pojam zemlje namjerno (i s pravom) rasteže na cijeli, zajednički “planet”. Kroz priču o trima generacijama obitelji Gašpić, koja započinje simboličnom, ali ekokritički bitnom sjećom stoljetnog hrasta radi izrade korita za ulje – čime se biocentrična vrijednost pretvara u puku antropocentričnu korist, kapital – pratimo raskol između braće: Marka, koji predstavlja ekocentrični pol, pa ostaje skromni ratar, čvrsto vezan uz

zemlju kao jedinu, trajnu sigurnost, te Ive, poduzetnog, ali beskrupuloznog trgovca kojeg je moć novca iskvarila u toj mjeri da se otuđio od prirode i izdao vlastitog brata. Likovi poput marljive Martine, čiji iscrpljujući lončarski rad služi kao potresan prikaz upisivanja ekonomske i ekološke krize izravno na žensko tijelo, zatim Ane, stare čuvarice ognjišta, dječaka Tone, s njegovim animističkim poimanjem okoliša, i seoskog čudaka Jure dodatno obogaćuju tu fresku društvenog stradanja u kojoj proračunata, hladna porezna administracija gura seljake u dužničko ropstvo lokalnih kamatarata, financijalizirajući njihove živote *in extremis*.

Nancy Fraser kritički rekonstruira Polanyijev koncept fiktivne komodifikacije kako bi ponudila višedimenzionalnu dijagnozu suvremene kapitalističke krize, dakle *i onu* koja “centrira” perspektivu roda i nejednakosti, tvrdeći kako je trenutačna (ali i svaka druga u povijesti) globalna kriza u osnovi trodimenzionalna jer obuhvaća i tešku ekološku devastaciju i bezobzirnu financijalizaciju (Fraser 2014: 542–545). Upravo se unutar te treće dimenzije, krize društvene reprodukcije, možda najjasnije pojavljuju feminističke implikacije njezine argumentacije, jer upozorava na neodrživ pritisak koji neoliberalizam vrši na skrb i afektivni rad, odnosno na domene društvene reprodukcije koje uključuju neophodne, ali povijesno podcijenjene ljudske kapacitete potrebne za socijalizaciju mladih, izgradnju zajednica te za reprodukciju zajedničkih značenja i afektivnih dispozicija, rodno-emocionalnog uloga koji se neravnomjerno distribuira. Balotini likovi jasno pokazuju kako je iscrpljivanje ljudskih kapaciteta u sferi (*ženskog*) rada i (*ženske*) skrbi strukturno jednako važno za kapitalističku eksploataciju kao i iscrpljivanje prirodnih resursa ili nestabilnost fiducijarnog novca. Štoviše, navedene dvije sfere u Balotinu se romanu nerijetko namjerno isprepleću. Rodno uvjetovani rad, postagrarne i proto-kapitalističke malverzacije, izrabljivanje i neminovna ekološka devastacija s periferne pozicije ulaze u središte (makro)ekonomske kritike. Uočavajući značajan teorijski nedostatak u Polanyijevu radu, odnosno njegovu usmjerenost na destruktivne učinke samoregulirajućih tržišta, Fraser ističe da takva perspektiva vodi do nenamjernog romantiziranja okolnog “društva”, čime se zamagljuje duboke nepravde koje postoje izvan tržišnog mehanizma (Fraser 2014: 546–548). Autorica upozorava da isključivo obrambeni stav prema komodifikaciji zanemaruje činjenicu da su nekomodificirani društveni odnosi često bili strukturirani ekstremnim nejednakostima, uključujući nasilje, ropstvo, feudalizam i patrijarhat. Duboko ukorijenjeni sustavi ugnjetavanja u potpunosti su ovisili o društvenoj konstrukciji zemlje, rada i novca upravo kao *ne-robe*, iskorištavajući sustav srodstva, zajednicu i institucije za provođenje strogih hijerarhija i isključivanja.

Poput Mirkovića – što je vidljivo i u njegovu ekonomskom opusu i u *Tijesnoj zemlji* – i Nancy Fraser smatra da je nijansiran pristup prelaska od agrarnog sustava prema tržišnom od presudne važnosti zbog složene ambivalentnosti marketizacije. Mnogim likovima u romanu upravo širenje tržišta omogućuje generirati neosporne emancipatorske učinke, kako za njih same tako i za njihove obitelji, primjerice ras-krinkavanjem načina dominacije koji postoje *izvan tržišta*. Kao što je otvaranje

tržišta rada ženama ili bivšim robovima – unatoč tomu što ih je podvrgnulo kapitalističkoj eksploataciji – razmontiralo aspekte patrijarhalnog i rasnog podjarmljivanja, otvarajući puteve za ekonomsku neovisnost koju su im nekomodificirana društva uskraćivala, tako su i suptilne transformacije “tjesnoće” zemlje u Balote za mnoge likove potencijalno emancipatorni obrasci razvoja. Na drugom će mjestu Fraser ustvrditi da se suvremena višedimenzionalna kriza ne može adekvatno razumjeti unutar tradicionalnih paradigmi kritičke teorije, već zahtijeva povezivanje uvida Karla Marxa i Karla Polanyija kako bi se obuhvatile i strukturne proturječnosti i dinamika društvenih borbi. Dok je Marx korijene krize pronalazio unutar samog ekonomskog sustava kroz opadajuće profitne stope, Polanyi je ponudio perspektivu međusobnih odnosa različitih područja kroz koncept fiktivne komodifikacije, koji pokazuje kako tržište nastoji pretvoriti prirodu, rad i novac u robu, čime destabilizira uvjete vlastitog opstanka. Uvođenjem trećeg pola, *emancipacije*, nastaje trodimenzionalni model koji obuhvaća sve, od početaka kapitalizma do progresivnog neoliberalizma (Fraser 2017: 29–42). Animističko poimanje okoliša jednog od protagonista romana od posebne je važnosti za cjelokupno tumačenje romana u ekokritičkim okvirima. Alf Hornborg svoju kritiku kapitalizma temelji na specifičnom odnosu postprosvjetiteljskog subjekta prema “materijalnim objektima”, odnosu koji se nalazi u temeljima kapitalističkog sustava. Hornborgov cilj nije samo analiza postojećih diskursa o animizmu, kapitalizmu i tehnologiji, nego i razotkrivanje kulturalne dimenzije moderniteta.

U središtu njegove analize nalaze se tri ključna koncepta: problematična priroda kapitalističkog fetišizma, objektivizacija kroz tehnologiju te potencijal domorodačkog znanja, promatran kroz prizmu animizma. Polazeći od klasične Marxove teze da odnosi među ljudima u kapitalističkom društvu poprimaju oblik odnosa među stvarima, Hornborg proširuje koncept fetišizma. Dok u klasičnom marksističkom smislu fetišizam novca i roba prikriva društvene temelje tih objekata, što je rezultat otuđujućeg rascjepa između ljudi i proizvoda njihova rada, tim se stvarima istovremeno pripisuju autonomna vrijednost, produktivnost i sposobnost rasta. Iako autora ponajprije zanima fascinacija kapitalizma tehnologijom, iz njegovih se argumenata može dosta toga ekstrapolirati. Primjerice, industrijska revolucija u Engleskoj bila je utemeljena na prisvajanju vremena i prostora – na konceptu koji kombinira nejednaku razmjenu rada s nejednakom razmjenom zemlje – čime se demistificira rasprostranjena ideja da je zapad bio intrinzično generativan za gospodarski rast. Naprotiv, taj je rast ovisan o asimetričnim tokovima resursa i strukturama moći na globalnoj razini. Da bi kapitalizam mogao funkcionirati na takav način, bilo je potrebno oblikovati specifičan, distanciran svjetonazor. *Destiliranjem prirode* na njezina isključivo materijalna svojstva, tobože netaknuta simboličkim značenjima i društvenim odnosima, moderni su kapitalisti mogli manipulirati njome na način nezamisliv u svim premodernim društvima. Drugim riječima, kartezijanska logika ili pak ideologija dualizma subjekta i objekta oštro je razdvojila kulturu od prirode, pa su subjekti postali ljudi,

dok je neljudski svijet sveden na inertne objekte namijenjene eksploataciji (Hornborg 2014: 244–251). Oslanjajući se ponajviše na Bruna Latoura i njegov koncept “simetrične antropologije”, Hornborg pokazuje da je objektivizacija prirode snažna strategija disocijacije, dok animizam predstavlja antitezu modernom stavu i ne može ga se svesti na prevladanu fazu ljudske pretpovijesti. U slučaju “Balotina animizma” i “animizma nekih njegovih likova” posve je očito da naizgled urođena nesposobnost *kapitalizma-u-nastajanju* za povezivanje s neljudskim subjektima (kao što je zemlja) nije stvarni izostanak ljudskog kapaciteta za dubinskom povezanošću, nego izravan rezultat tehničkih ograničenja diskurza koji organiziraju i strukturiraju djelovanje unutar modernog kapitalizma, u kojem učinkovitost počiva (isključivo) na stvaranju spektra visokospecijaliziranih zanimanja koja naglašavaju objektivizaciju i hladnu distancu, uklanjajući na taj način moralna ograničenja iz cjelokupnog utjecaja modernog društva na prirodu (Hornborg 2014: 250–252).

Promatrajući Balotin roman na takav način – kao diskurzivno inficiran ili pak krajnje kontaminiran različitim vizijama komodifikacije – jasno je da on izbjegava “sentimentalni ekologizam” te da čitatelju nudi neuljepšanu *istinu ekologije*, prikazujući prirodu u svoj njezinoj surovosti, beskompromisnoj materijalnosti, gdje “tjesnoća” zemlje i (fizički) označava probijanje granica nosivog kapaciteta okoliša, dok prelazak s održivog seoskog metabolizma na industrijsku eksploataciju kamena označava duboku, nepovratnu krizu “oponašanja” prirode i neki oblik nadrimimeze. Takav sveprisutan, ali nipošto usko i lokalno utemeljen pristup, naime, savršeno korespondira sa suvremenim konceptom ekološke etike, naglašavajući da svrhovit etički diskurs naposljetku ipak mora nadrastiti apstraktne, univerzalne okvire i usredotočiti se na “moć narativa”, koja organski integrira jastvo, tradiciju te svu njezinu raznolikost i specifični biološki i regionalni kontekst. Jastvo je uvijek jedinstven narativ, trajno obilježen isprepletenim povijestima vlastite okoline, zbog čega bi uske, dekontekstualizirane i subjektivne prikaze prirode, baš zato što često ignoriraju šire društveno-ekološke okolnosti, naslijeđe imperijalizma ili stvarnu biološku vrijednost ekosustava, valjalo zamijeniti narativima o nužnosti (glo)kalnih ili bioregionalnih istina. Naime, jedan je od ključnih koncepata koje uvode suvremeni ekokritički autori ideja da materija nije pasivna pozadina ljudskom djelovanju, nego da posjeduje “agencijalnost” ili djelatnu moć, te da hrana koju konzumiramo, mikroorganizmi u našim crijevima ili toksini u zraku aktivno oblikuju naše živote i priče o njima (Phillips i Sullivan 2012). U tom smislu. ljudi nikad nisu bili potpuno “nematerijalna” bića. Čak i naši tehnološki snovi zahtijevaju hardver, rijetke metale i energiju, što nas ponovno vraća zemlji. Heather Sullivan u studiji *Dirt Theory and Material Ecocriticism* produbljuje takve ideje fokusirajući se na ono što najčešće zanemarujemo ili smatramo odbojnim: prljavštinu, prašinu i tlo. Zagovarajući “prljavu estetiku”, primjerice, autorica tvrdi da zeleno razmišljanje, koje slavi samo čistu, netaknutu prirodu, zapravo šteti ekološkoj

svijesti jer stvara lažnu dihotomiju između prirode i kulture. Ako prirodu promatramo kao nešto čisto, a ljudsku sferu kao nešto prljavo, izoliramo se od svijeta.

Stoga “teorija prljavštine” uvelike sugerira da je sve, od naših tijela pa do najnaprednijih tehnologija, uronjeno u materijalne procese razgradnje i kretanja čestica. Sullivan analizira “prašinu” kao materijalni entitet koji ne poznaje granice. Prašina je sačinjena od mrtvih stanica kože, industrijskog zagađenja, pustinskog pijeska i drugih čestica, prolazi kroz prozore, taloži se na predmetima, ulazi u pluća. Ta mobilnost materije dokazuje da su naši domovi i tijela “porozni”, pri čemu tlo poprima gotovo *kiboršku narav*, postajući mjesto gdje se život i smrt nužno i kontinuirano pretvaraju jedno u drugo (Sullivan 2015: 524–531). Takve teorije, naposljetku, ističu da prihvaćanje naše “prljave” materijalnosti ne znači odustajanje od ekoloških vrijednosti, nego, naprotiv, priznavanje stvarne povezanosti sa svijetom. Tek kad shvatimo da smo sačinjeni od iste tvari kao i tlo po kojem hodamo, moći ćemo razviti autentičnu ekološku etiku koja nije utemeljena na romantizmu, nego na materijalnoj stvarnosti svega što nas okružuje. A kako bi ekološki narativ bio istinski relevantan ili etički obvezujući, odnosno kako bi izbjegao akademske zamke zapadnjačkog postmodernizma, kulturne apropijacije ili romantičnih iluzija, mora se, baš poput Balotine nesentimentalne proze – makar i u smislu naturalističke ili “otrovne pastoralnosti” – čvrsto oslanjati na opipljivu bazu geologije i ekologije. Upravo tako i jest u Balotinu romanu, gdje neumoljiva istarska zemlja, unatoč pomorima stoke, sušama ili pak tragičnim smrtima glavnih likova, ostaje jedina vječna i trajna osnova, na kojoj Tonine suze, dok sadi novu lozu ili preuzima ulogu gospodara kuće, simboliziraju bolan, ali neizbježan nastavak trajanja ekosistema, kao i dirljiv oproštaj sa starom, tradicijskom kulturom koja je nepovratno iščeznula pred razornim naletom “novog”, profita ili kapitala. Ekokritička analiza Balotina romana prepoznala bi ono što je Dana Phillips (2003) nazvala *istinom ekologije*.

Prikazujući svu njezinu surovu materijalnost, “tjesnoća” zemlje o kojoj Balota piše doslovna je ekološka granica maksimalnog nosivog kapaciteta okoliša, koji više ne može prehranjivati rastuću populaciju bez destrukcije sustava u cijelosti. Posljednjih tridesetak godina proučavatelji ekološke filozofije pozornost sve više usmjeravaju na golem potencijal narativa, odnosno priča koje ljudi pripovijedaju o vlastitim životima u tom kontekstu složenih odnosa između “ljudskih” i “neljudskih” aktera koji dijele ekoprostor. Taj izraženiji i širi interes za narativnu ekološku etiku predstavlja svojevrsnu dubinsku reevaluaciju kanonskih ekofilozofskih tekstova, u kojima su dominirali esencijalistički i deduktivni pristupi, poput onog koji zagovara Paul Taylor u studiji *Respect for Nature* (1986). Takvi pristupi polaze od unaprijed zadanih i najčešće fiksnih načela koja nastoje primijeniti na različite ljude mjesta, i ekološke situacije, ali pritom, u pravilu, ignoriraju specifičnosti lokalnog teritorija. S druge strane spektra nalazi se studija *A Sand County Almanac* (1949) Alda Leopolda, koja se može smatrati prekretnicom jer nudi drukčiji put, kombinirajući prozu pisanu u prvom licu sa znanstveno utemeljenim

objašnjenjima biotičke piramide s ciljem razvoja “etike zemlje”. Balota intuitivno slijedi narativnu etiku takve vrste, nudeći relacijske, globalno utemeljene i neautoritativne, usto duboko neantropocentrične etičke okvire, strogo omeđene iskustvima, zapažanjima te snažnom vezanošću pripovjedača za određeno mjesto. U životima likova *Tijesne zemlje* seoska veselja i vjerske procesije isprepleću se s tužnim trenucima. Balota svakom liku pristupa slojevito, posebnu pažnju posvećuje seoskim čudacima te često suprotstavlja život istarskog težaka gradskom životu, koristeći se standardnim jezikom za naraciju, a autentičnim istarskim dijalektom za govor likova, što knjizi daje izrazit pečat globalne zavičajnosti. Možda je najvažniji aspekt tako shvaćene “zdrave” tradicije globalnog trajna epistemološka sumnja, moćan teorijski alat koji valja primjenjivati u teškim situacijama kad se očekivanja pojedinca i društva uopće ne podudaraju s onim što zateknemo u prirodi. Odabir pogrešne ili strane tradicije, na koju se često oslanjaju ekokritički diskurz, zapadni narativ ili razumijevanje okoliša, redovito rezultira ozbiljnim propustima i donosi goleme štete, kao što je primjerice pokušaj umjetnog *izvoza* domorodačke indijanske duhovnosti, u kojoj se divlja i nesvjesna priroda romantičarski tretira i doživljava poput svjesnog, razumnog i kooperativnog stvarnog sugovornika u etičkom dijalogu, u naše suvremene, vrlo složene postmodernističke okvire.

Djelo Mate Balote, naprotiv, prožeto je odjecima narodnih pjesama i dubokim filozofskim promišljanjima o ljudskom trudu, o Bogu, o pravdi i o nadolazećim društvenim promjenama. Tomu svakako pridonose i dijalozi kao ključni pokazatelji međuljudskih odnosa i načina života, dok opisi prirode funkcioniraju kao mikroskopski ekonarativi, ali i kao etnografski materijal. Crtice o ruralnom životu u Istri posebno dolaze do izražaja u scenama izrade lonaca, prerade maslina, susreta u seoskom mlinu i zajedničkih proslava, dok komentari naratora o povijesti rakljanskih doseljenika te o negativnim učincima novca dodatno oblikuju sliku kolektivne etike seoske zajednice. Radnju simbolično otvara sjeća Škabićeva hrasta. To staro, veliko stablo uistinu djeluje kao alegorija organskog *communitas*, ali i kao alegorija sjećanja, jer baš na tom mjestu i počinje priča o tri generacije obitelji Gašpić. Pomno prateći političku, ekonomsku i društvenu transformaciju regije – jer tradicionalni način života u Istri zasnivao se isključivo na ratarstvu, stočarstvu i razmjeni dobara, prije nego što su u sela prodrli industrijski noviteti, moderna odjeća i namirnice, primjerice duhan, šećer i kava – Balota “skicira” i “secira”. Razvoj susjednih gradova budi velik interes za eksploataciju kamena, zbog čega seljaci ostavljaju poljoprivredu i zapošljavaju se u kamenolomu. Tehnološki napredak, uvoz i izvoz donose sa sobom prelazak na novčanu ekonomiju, na koju se seljaci iznimno teško privikavaju. Riječ je o prijelomnim desetljećima devetnaestog stoljeća kad naturalna razmjena nepovratno ustupa mjesto novčanom gospodarstvu. Takva promjena označava i duboku *krizu mimeze*, odnosno *oponašanja prirode*: dok je naturalna razmjena bila dio metaboličkog kruga povezanog s

prirodom, novčana ekonomija uvodi jednu vrstu apstrakcije koja odvaja čovjeka od zemlje. Kamenolomi više nisu dio održivog suživota, već postaju mjesta eksploatacije na kojima se tijelo zemlje (kamen) pretvara u kapital, pritom nepovratno mijenjajući ekološku sliku Raklja.

Novac stvara zavist te uništava prijateljske odnose koji su se temeljili na poštovanju, poštenju i solidarnosti, a zemlja, koja je dotad bila svetinja i izvor života, postaje samo materijalno dobro *kojim se trguje*. Selo se puni doseljenicima, zemlje je sve manje, a dugovi nezaustavljivo guše stanovništvo. Za razliku od većine mještana, Marko ostaje vezan uz poljoprivredu, dok njegova brata Ivu želja za bogaćenjem čini robom novca, u toj mjeri da izdaje vlastitog brata. Kroz Ivin lik Balota prikazuje eksploatacijski odnos bogate gradske gospode, novopečenih kapitalista, prema siromašnim ruralnim krajevima. Najsloženiji razvojni put u romanu ima Markov sin Tone, kojeg čitatelj prati od naivnog zaigranog djeteta preko optimističnog mladića do zrelog i razočaranog čovjeka koji prekasno shvaća koje su prave životne vrijednosti. Dana Phillips u svojoj kritici naglašava da ekoknjiževnost često teži "sentimentalnom ekologizmu", ali Balota ga uspijeva izbjeći prikazujući sušu i glad kao realne, a ne samo kao metaforičke neprijatelje. Tonino djetinjstvo proces je "ekološkog učenja" – on prepoznaje duhove u prirodi ne "iz romantizma", već iz povezanosti s ciklusima tvari i energije koji vladaju selom. Kompozicija romana također je linearna, te prati prirodne cikluse u kojima su bolesti, krađe i pomor stoke stalne prijetnje. Jedino zemlja ostaje postojana i trajna. Svršetak romana povezuje zimu i proljeće: tragično ugibanje Markove stoke i njegova posljedična smrt suprotstavljeni su prizorima njegova sina Tone koji, obliiven suzama, ipak sadi novu lozu u vinogradu. Temeljni problem sela, artikuliran gotovo ekonomski precizno već u uvodu romana, leži u tome što je previše rakljanskih obitelji smješteno na premalo obradive površine. Kroz lirske, iako pripovijedane monologe, saznajemo o njihovim egzistencijalnim brigama i o činjenici da se zemljoradnja, zbog prenapučenosti, sve češće dopunjuje drugim, u očima seljaka manje uglednim djelatnostima, poput trgovine, pomorstva, lončarstva. Sustav koji implementira "nova ekonomija", dakako, prekarne je naravi. Tako Marko ljubav pronalazi u Martini, siromašnoj radnici u seoskom mlinu. Usprkos strepnji i protivljenju Markove majke Ane, oni se vjenčaju u crkvi sv. Lovreča Labinskog. S druge strane, Ive se ženi oholom Toninom, posvojenom kćeri bogatog trgovca Popaša, i počinje raditi u Popaševoj trgovini, žudeći za uspjehom i moći iako mu nedostaju i pismenost i znanje stranih jezika. S vremenom Ive odbije obrađivati zemlju s bratom te se vraća u grad. Lukavom nagodbom od oca dobiva znatan dio imanja, uz obećanje da će preuzeti obiteljski dug, koje nikad nije ispunio. Marko i Martina, nasuprot tomu, u oskudici podižu četvero djece. Martina je izrazito marljiva te, unatoč krhkoj građi i svekrvinim upozorenjima, obavlja težak lončarski posao kako bi prehranila obitelj. Svojeg sina Tonu šalju na školovanje kod postolara Mišete da nauči čitati i pisati, na što djed Tone negoduje jer mu unuk uči talijanski, a ne domaći, "slavinski" jezik. Zbog toga djed odlazi k

seoskom popu, a iz njihova razgovora saznajemo o povijesnim neprilikama i visokim porezima kojima tlače Istru. U međuvremenu Ive napreduje pa nakon Popaševe smrti preuzima njegov obrt i, uz pomoć pismenog seljaka Školantea, ostvaruje suradnju s talijanskim klesarom te ulazi u unosan posao s kamenom.

U isto vrijeme selo pogađa krađa: Martinu je ukradeno trideset i pet ovaca, nakon čega ih je pronađeno samo osam, ali selo pokazuje solidarnost pa svaka kuća donira po jednu ovcu. Slike iz nekog priručnika agrarne ekonomije smjenjuju se bez trunke sentimentalnosti, u gotovo gruboj realističkoj maniri. Kapitalisti pokoravaju seoski um, stvarajući osobiti industrijski *communitas*. Tako Ive iskorištava očevo povjerenje i preuzima vlasništvo nad kamenolomom bez ikakvog službenog ugovora, ali stečeni novac ne štiti ga od životnih nevolja, jer mu ubrzo umire sin jedinac Mate. U gotovo pastoralnim prizorima pravljenja maslinova ulja mali Tone, Markov sin, promišlja o duhovima i o smrti svojeg bratića Mate, čime se daje izvanredan uvid u dječju psihologiju koja, iz pozicije nevinosti, još ne razumije moderno doba. Nakon teške suše koja donosi glad i rasprodaju stoke, umire i djed Tone. Na samrtni mu mali Tone čita Kačića, a djed iskazuje želju da unuk nastavi školovanje. Hladna zima koja je uslijedila donijela je i pomor ribe. Mladi Tone odlazi u ribolov i potom se teško razboli. Njegov otac Marko, očajan i unatoč velikoj svađi, moli brata Ivu konja pa kroz snježnu mećavu juri u grad po liječnika. Iako uspijeva nabaviti lijek i spasiti život sinu, od silne iscrpljenosti Marko se razboli i umre. Roman zaključuju proljetni prizori: mladi Tone, gospodar kuće, u suzama vezuje novu lozu na djedovini uz podršku prijatelja Martina. Uz već navedene ekokritičke aspekte, za potpuno razumijevanje Balotina romana nužno je detaljnije sagledati rodnu dinamiku istarskog seoskog gospodarstva. Primjerice, Ana i Martina nisu samo pasivne promatračice muških odluka, već nose ogroman, često nevidljiv teret preživljavanja. Kad zemlja više ne može hraniti sve brojnija usta, Martina se okreće lončarstvu, koje dugoročno narušava njezino krhko zdravlje. Iako takav posao predstavlja još jedan izravan oblik eksploatacije zemlje – doslovno vađenje, oblikovanje i pečenje gline – za razliku od Ivina razornog industrijskog kamenoloma, Martinin rad ostaje strogo unutar okvira pukog preživljavanja, a ne neumjerene akumulacije kapitala. Njezino iscrpljivanje vlastita tijela odvija se paralelno s iscrpljivanjem “tijesne zemlje”. Žensko tijelo tako postaje glavno mjesto upisivanja ekonomske krize; Martina daje svoju životnu snagu i krv kako bi kompenzirala sve veći nedostatak obradivih površina i hrane. Njezina svekrva Ana, s druge strane, predstavlja generaciju tradicionalnih čuvarica ognjišta čija se uloga mijenja: od autoritativne figure postaje osoba koja mora prešutno prihvatiti nužno osiromašenje, starenje i ovisnost o tuđem radu u novom vremenu.

Osim suptilne rodne perspektive roman pruža gotovo dokumentarni uvid u političku stvarnost ruralne Istre pod Austro-Ugarskom Monarhijom. Seljaci malog Raklja ne bore se samo protiv hirovite suše, bolesti stoke i gladi, već i protiv apstraktnog i nevidljivog, a moćnog neprijatelja – neumoljive državne birokracije

i njezinih teških poreza. Razgovor starog Tone i seoskog popa slojevito otkriva tu neravnopravnu, tihu borbu. Pop, kao jedan od rijetkih pismenih ljudi u selu i posrednik između neobrazovanog naroda i *udaljene države*, detaljno objašnjava nemilosrdne mehanizme poreznog sustava, koji uopće ne prepoznaje lokalne specifičnosti niti mari za teške, gladne godine s kojima se suočavaju seljaci. Državna administracija u tom se smislu ponaša poput parazita na iscrpljenom tijelu Istre, neprestano izvlačeći dragocjene resurse, mahom nametnutim porezima u novcu. Novac seljaci dotad jedva da su i vidjeli, pa ih takva obveza prisiljava na zaduživanje ili ulazak u dužnički, robovlasnički odnos sa seoskim kamatarima i imućnim trgovcima poput Ivina punca Popaša. To je trenutak kad se ekološka kriza, akutni nedostatak plodne zemlje, spaja sa sistemskom represijom, dovodeći *malog* čovjeka u bezizlaznu situaciju. No u prilično mračan i tegoban kontekst Balota ipak uspijeva ubaciti lirske scene, koje slave težački rad kao sveti, pradavni obred, gotovo kao religijski čin organskog suživota s okolinom i prirodom. Opisi tegobne prerade maslina i cijeđenja ulja u starom koritu od Škabićeva hrasta nisu stoga tek suhoparni etnografski zapisi ili arhivski materijal, nego su snažna, duboka “poezija rada”. Mukotrpan rad seljaka u romanu prikazan je kao zatvoren metabolički proces u kojem ništa ne propada, što je u oštrom kontrastu sa strašnim, bučnim strojevima i razornim dinamitom u modernim kamenolomima, koji prirodu nepovratno mrve i uništavaju je radi profita. Stari posječeni hrast, koji je ipak pretvoren u masivno korito, na taj način nastavlja živjeti i nesebično služiti zajednici, čime Balota ističe plemenitu ideju cirkularne, održive ekonomije i ekološkog modela razmišljanja.

Roman uvjerljivo izrasta iz uskih okvira lokalne seoske kronike te se uzdiže u snažnu, univerzalnu priču o teškoj tjeskobi modernizacije. Povijesni prelazak s mirnog “vremena prirode” na ubrzano “vrijeme novca” ispisuje trajnu traumu. Dok su se nekad sve seoske nesreće (poput strašnog pomora dragocjenih ovaca) rješavale isključivo dirljivom međuljudskom solidarnošću – gdje doista svaka kuća nesebično daje jednu ovcu financijski oštećenom susjedu – novo vrijeme kapitala donosi samo golu otuđenost i razdor među braćom. Pritom Balotina veličina leži najviše u tome što tu povijesnu tranziciju ne oslikava plošno, čak ni s dozom anti-modernizma. No istovremeno iskreno, gotovo mitopoetski tuguje za gubitkom ljudskosti, poštenja i organske povezanosti *malog* čovjeka sa škrtom istarskom zemljom, koje je taj novi ekonomski, kapitalistički poredak pred njegovim očima zauvijek i nepovratno izbrisao.

LITERATURA

- Bratulić, Josip. 1998. Između znanosti i umjetnosti: Mirkovićeve slika Matije Vlačića Ilirika. U: Književno djelo Mate Balote. O 100. obljetnici rođenja i 35. obljetnici piščeve smrti te uz 60. obljetnicu prvoga izdanja *Dragog kamena*. Zagreb: Matica hrvatska: 153–164.
- Franičević, Marin. 1998. Istarski bard i hrvatski pjesnik Mate Balota. U: Književno djelo Mate Balote. O 100. obljetnici rođenja i 35. obljetnici piščeve smrti te uz 60. obljetnicu prvoga izdanja *Dragog kamena*. Zagreb: Matica hrvatska: 27–38.
- Franković, Sanda. 2018. Književno oblikovanje gospodarskih problema u romanu *Tijesna zemlja* Mate Balote. *Croatica et Slavica* Iadertina 14/1, 14: 121–153.
- Foster, John Bellamy i Fred Magdoff. 2000. Liebig, Marx, and the depletion of soil fertility. U: *Hungry for Profit*: 451–461. Ur. Fred Magdoff, Frederick Buttel i John Bellamy Foster. New York: Monthly Review Press.
- Fraser, Nancy. 2014. Can society be commodities all the way down? Post-Polanyian reflections on capitalist crisis. *Economy and Society* 43, 4: 541–558.
- Fraser, Nancy. 2017. A Triple Movement? Parsing the Politics of Crisis after Polanyi. U: *Beyond Neoliberalism: Social Analysis after 1989*: 29–42. Ur. Marian Burchardt i Gal Kirn. London: Palgrave Macmillan.
- Herder, Johann Gottfried. 2004. *Another Philosophy of History and Selected Political Writings*. Indianapolis: Hackett.
- Hornborg, Alf. 2014. Submitting to Objects: Animism, Fetishism, and the Cultural Foundations of Capitalism. U: *The Handbook of Contemporary Animism*: 244–259. Ur. Graham Harvey. London – New York: Routledge.
- Immerwahr, Daniel. 2009. Polanyi in the United States: Peter Drucker, Karl Polanyi, and the Midcentury Critique of Economic Society. *Journal of the History of Ideas* 70, 3: 445–466.
- Ivezić, Ljubica. 1998. Pokušaj valorizacije *Tijesne zemlje* Mate Balote. U: Književno djelo Mate Balote. O 100. obljetnici rođenja i 35. obljetnici piščeve smrti te uz 60. obljetnicu prvoga izdanja *Dragog kamena*. Zagreb: Matica hrvatska: 117–135.
- Miličević, Josip. 1998. Narodni život i običaji u djelima Mate Balote. U: Književno djelo Mate Balote. O 100. obljetnici rođenja i 35. obljetnici piščeve smrti te uz 60. obljetnicu prvoga izdanja *Dragog kamena*. Zagreb: Matica hrvatska: 195–202.
- Mirković, Mijo. 1952. *Seljaci u kapitalizmu: agrarno-ekonomske studije*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Phillips, Dana i Heather Sullivan. 2012. Material Ecocriticism: Dirt, Waste, Bodies, Food, and Other Matter. *Interdisciplinary Studies in Literature and Environment* 19, 3: 445–447.
- Phillips, Dana. 2003. *The Truth of Ecology: Nature, Culture, and Literature in America*. Oxford: Oxford University Press.
- Polanyi, Karl. 1957. *The Great Transformation: The Political and Economic Origins of Our Time*. New York – Toronto: Farrar and Rinehart, Inc.
- Saito Kohei. 2017. *Karl Marx's Ecosocialism*. New York: Monthly Review Press.
- Sullivan, Heather. 2012. Dirt Theory and Material Ecocriticism. *Interdisciplinary Studies in Literature and Environment* 19, 3: 515–531.

SUMMARY

ON RURAL METABOLISM AND THE ECONOMICS OF DISAPPEARANCE

This paper explores the intricate relationship between agrarian economics, ecological degradation, and rural life through the lens of Mate Balota's novel *Tijesna zemlja* (*Tight Country*). Utilizing Karl Marx's theory of the metabolic rift, as further developed by Kohei Saito, the study analyzes destructive ecological consequences of the capitalist mode of production on agriculture and rural environment. The paper further employs Karl Polanyi's concept of fictitious commodities (of land, labor, and money) and Nancy Fraser's multidimensional critique of capitalist crises—spanning ecological, social reproductive, and financial dimensions, to interpret the socioeconomic dynamics depicted in the novel. By juxtaposing literature, agrarian economics, and ecocriticism, this paper demonstrates how the capitalist financialization of nature and human labour disrupts the organic metabolism between society and the environment. Ultimately, it manages to reflect on Mijo Mirković's (Mate Balota) advocacy for preservation of agrarian micro-communities and his push for sustainable, localized approaches to agricultural policy.

Keywords: ecocriticism, metabolism, agrarian economy, land-soil, capitalism, fictitious commodities